

MONDATTAN SZEMINÁRIUM

A mellérendelő szintagma

Ajánlott irodalom:

- **K. Balogh Judit 1989. A mellérendelő szó szerkezetek és határeseik. In: Rác Endre (szerk.) Fejezetek a magyar leíró nyelvtan köréből. Budapest: Tankönyvkiadó. 57–90.**

Nem volt a tematikában, de ajánlom:

- Uzonyi Kiss Judit–Tuba Márta 1998. Mellérendelő szintagmák vagy hiányos mondatok? Magyar Nyelvjárások XXXV: 183–190.
- Bánréti Zoltán 2007. A mellérendelés és az ellipszis nyelvtana a magyarban. Budapest: Tinta

SZINTAGMA VAGY SEM A MELLÉRENDELŐ SZERKEZET?

Nem mindenki fogadja el a mellérendelő szintagmát szintagmának. Az **angol, francia, német és orosz nyelvtudományban sem tekintik szintagmának**, és a magyar nyelvtudományban is vannak nyomai ennek (Rác Endre - Takács Etel – **halmozott mondatrészek**).

A **nem szintagma** volt mellett szól:

- A kapcsolat **mondatrészek** és nem szavak között jön létre.
- A mellérendelő kapcsolat általában **redukció** eredménye, ami általában az azonos típusú mellérendelő összetett mondatokból redukálódik [pl. *Könyvet vettem, és füzetet vettem. ~ Könyvet és füzetet vettem.*].
- A tagok közötti kapcsolat **logikai kapcsolat**, a tagok **grammatikailag egymástól függetlenek**, csak egy harmadik taggal szemben mutatnak azonos grammatikai kapcsolatot (Deme László).

Ezeket a tényezőket is elismerve, **a magyar nyelvtudományban hagyományosan mégis a szintagmák egyik alcsoportjának tekintjük** a mellérendelő viszonyt. Ezt támasztja alá:

- A tagok közti **szemantikai** összetartozás.
- **Formai összetartozás**, amelyet jelöl a speciális, az adott kapcsolatot jellemző kötőszó.
- A **közös hangsúly, hanglejtés** és a nem tisztán mellérendelő típusokban a **kötött szórend**.

A mellérendelés jellemzői:

- A két tag azonos természetű, disztribúciójuk is azonos, és megegyezik a szintagma egészének disztribúciójával ($A+A=A$).
- A két tag egyenrangú (azonos szófajú is általában).
- A két tag helyettesíthető egymással. A tisztán mellérendelő típusoknál felcserélhető egymással a két tag, és bármelyik tag kihagyható.
- Nem kérdezhetünk egyik taggal a másikra.
- **Általában azonos szófajúak az egyes tagok, de nem szükségszerűen kell így lennie:** a mellérendelt határozókat (hat. in. névutós vagy ragos névszó,) alanyokat (főnév és nm: *Téged és Pétert*, de fn és fnin nem fordulhat elő egymás mellett alanyként); jelző (mn-i nm és mnin: *ilyen és ehhez hasonló esetekben*)

TÍPUSAI:

A mellérendelő szintagmák típusai és **kapcsoló elemei** (félkövérrel szedve):

- **kapcsolatos:**
 - **egyszerű kapcsolatos:** *Péter és Jóska*. Kötőszók: *és, s, meg, Ø*. Bármely mondatrész kerülhet kapcsolatos viszonyba [pl. könyvet és füzetet (2 tárgy); édesanyámmal és édesapámmal (2 társhatározó); reng és üvölt (2 állítmány***); Jóska meg Kati (2 alany). De igazából nincs két alany, ezek HALMOZÁSOK.
 - **nyomósító szerepű szóismétlések***:** *Csak ment, ment, míg lassan, lassan elfáradt*.
 - **hozzátoldó kapcsolatos:** *vajat és kenyeret is*. Kötőszók: *is, sem, szintén* – a második tag után jelennek meg és együtt járhatnak az egyszerű kapcsolatos kötőszókkal [pl. Könyvet és füzetet is vettem].
 - **fokozó kapcsolatos:** *jó, sőt jobb*. Kötőszó: *sőt* [pl. Könyvet, sőt füzetet is vettem].
 - **ellentétesen hozzátoldó:** *nemcsak én, hanem ő is*. Egyedül itt van hármas kötőszó: *nemcsak – hanem – is* [pl. Nemcsak könyvet, hanem füzetet is vettem].
 - **összefoglaló**, illetve **megosztó** kapcsolatos (vehető két típusnak is): *mind a fiúk, mind a lányok; hol ő, hol én*.
 - **ÖSSZEFOGLALÓ:** Kötőszók: *is-is, sem-sem, mind-mind* [pl. Könyvet is, füzetet is vettem].
 - **MEGOSZTÓ:** Kötőszók: *hol-hol, egyrészt-másrészt, részint-részint* [pl. Hol beszélgettünk, hol vitathoztunk].
- **ellentétes:**
 - **szembeállító ellentétes:** *ma én, holnap te; egyszer így, egyszer úgy, néha szereti, néha nem*. Úgy állítok szembe egymással két dolgot, hogy nem zárom ki egyiket sem. Kötőszók: *viszont, azonban, pedig, ellenben* [pl. Érdekes, viszont nehéz feladat volt.; Érdekes, viszont nehéz ez a feladat.].
 - **kizáró ellentétes:** *nem a szemük, hanem a kezük (nem..., hanem...)*. Kötőszók: *hanem, csak, ellenkezőleg* [pl. Nem könyvet, hanem füzetet vettem.]
 - **megszorító utótagú ellentétes:** *kicsi, de erős, hideg, bár udvarias mosoly*. Szembeállítok két dolgot, az első tagot szűkítem, de nem zárom ki. Kötőszók: *de, ámde, csakhogy, mégis* [pl. Kötelkedős, mégis szeretetreméltó Kati.].
- **választó:**
 - **megengedő választó:** *ő vagy én*. Nem zárják ki egymást a lehetőségek. Kötőszó: *vagy* [pl. Könyvet vagy füzetet].
 - **kirekesztő választó:** *vagy én, vagy te*. Az egyik lehetőséget választhatom csak. Kötőszó: *vagy-vagy* [pl. Vagy könyvet, vagy füzetet].
- **következtető utótagú:** *szemtelen, tehát kellemetlen*. A két tag között szoros logikai kapcsolat, ok-okozati viszony van. Kötőszók: *tehát, így, ezért, ennél fogva* [pl. Sáros, tehát csúnya az utca.; Kedves, ezért szeretetreméltó Kati.].
- **magyarázó utótagú:** Szintén erős a logikai kapcsolat a két tag között, de itt okozat-ok viszony van.
 - **okadó magyarázó:** *kellemetlen, ugyanis/mert szemtelen*. Kötőszók: *hiszen, ugyanis, tudniillik* [pl. Csúnya, ugyanis sáros az utca.].
 - **helyreigazító magyarázó:** *rágyújtottam, azaz rágyújtottam volna*. Kötőszók: *azaz, azazhogy, vagyis, illetve, szóval* [pl. Beszélgettünk, azaz vitatkoztunk.].
 - **kifejtő magyarázó:** *Pista, azaz a barátom*. Kötőszó: *azaz* [pl. Pista, azaz a barátom.].

A következtető és magyarázó mellérendelő szintagmák közel állnak az **okhatározói alárendelő** szintagmákhoz. Megkülönbözteti azoktól a **kötőszó** (a *mert* és *mivel* okhatározói alárendelést jelöl), illetve bizonyos esetekben a **szórend** (formai elemek).

CSOPORTOSÍTÁSI LEHETŐSÉGEK 1: TISZTÁN VAGY NEM TISZTÁN MELLÉRENDELŐ A SZERKEZET:

Tisztán mellérendelő: felcserélhetők a tagok egymással (=kölcsonös viszonyúak) stb., l. lentebb.

- kapcsolatos (az összes),
- ellentétes,
- választó,
- kifejtő magyarázó

Nem tisztán mellérendelők:

- ❖ A tagok nem cserélhetők fel.
- ❖ A tagok nem hagyhatók ki.
- ❖ Elsősorban az első elemükön keresztül épülnek be a mondatba (a tisztán mellérendelők viszont együttesen).
- ❖ Közel állnak az alárendelő szintagmákhoz (gyakran csak formai jegyek különböztetik meg őket).

Ezek:

- ellentétes, megszorító
- következtető utótagú
- magyarázó utótagú, okadó
- magyarázó utótagú, helyreigazító

CSOPORTOSÍTÁSI LEHETŐSÉGEK 2.: NYÍLTAK VAGY ZÁRTAK:

A mellérendelő szintagmák lehetnek **nyílt** (korlátlanul bővíthető) vagy **zárt** (mindig kéttagú) szerkezetek.

Zártak:

- kapcsolatos, ellentétesen hozzátoldó: *nemcsak..., hanem...is*
- kapcsolatos, fokozó: *jó, sőt jobb*
- kapcsolatos, egyszerű (nem mindig!!!): Mesélj a kísérletekről és az eredményekről. – itt a szavak jelentése tette zárttá a viszonyt

Nyíltak: a többi fajta

Problémás esetek:

- részletes értelmező vagy megkülönböztető kapcsolatos: *a tanulók, főleg a fiúk*
- korlátozó értelmű határozó vagy megkülönböztető kapcsolatos: *[terjed] az emberek, különösen a laikusok körében az országban, különösen Szabolcsban*
- megosztó kapcsolatos vagy választó viszony: *néha én, néha ő megy el; egyszer én, egyszer ő kérdez.*

A KÖTŐSZÓ:

- viszonyt *jelöl*, de nem maga hozza létre a viszonyt, nem attól jön létre a viszony, hogy megjelent a szintagmában (l. a KSZ-nélküli eseteket)!

Kötőszó nélkül is kapcsolhatók:

- Az egyszerű kapcsolatos viszonyban álló tagok: *apja, anyja.*
- A nyomósító szerepű szóismétlések: *csak ment, ment.*
- A szembeállító ellentétes viszony tagjai: *ma én, holnap te.*
- A kizáró ellentétes viszonyban álló tagok: *nem ő, én.* (de itt mindig van egy *nem*)

Egyéb szófajú elemek kötőszói szerepben:

- **Határozószó** (~határozószószerű kötőszó – <NEM FORDÍTVÁ: kötőszószerű határozószó?>), illetve egyéb szófajú szó vagy szó szerkezet is előfordulhat (*majd, aztán, továbbá, ráadásul, más szavakkal* [!], *egyszerűbben, pontosabban, olykor..., olykor..., egyszer...egyszer, egyik oldalról..., másik oldalról...*). <DISKURZUSJELÖLŐK...>
- Néha előfordulhatnak **módosító mondatrészek** is kötőszói szerepben: *Gizi alapos, mondhatni okos nő.*
- Vagy **alárendelő formájú mellérendelő szerkezetek** (*bár, ám, mert; ha nem is..., legalább..., inkább..., mint..., ha nem..., akkor...*): **Ha** Kati **nem is**, **legalább** Zsuzsi jöjjön el.
- **kötőjel**: *Hadrovics–Gáldi*
- **ferde vonalas szerkezetek**: *beszédben/írásban*

A kötőszók lehetnek **egy- vagy többfunkciósak**. Pl: *és, is, tehát, illetve*-akár több mellérendelő szerkezetben is előfordulhat, míg mások csak egyben!

Példa:

- *Péter és Pál* (kapcsolatos)
- *én és nem ő* (ellentétes, kizáró)
- *vettem kenyeret, sajtot is* (kapcsolatos, hozzátoldó)
- *jó is, rossz is* (kapcsolatos, összefoglaló)

Halmozás:

- **időnként nem csak azonos szerepű mondatrészek állhatnak egymással mellérendelő viszonyban, hanem kül. Határozók, A és T, A és H, de ez feltételekhez kötött:**
 - **vmilyen szorosabb szem-ai viszony** van a tagok között, pl. határozatlanság, kérdés, általánosság, azonos szótó: *ki, mit és mikor, senki, semmit és soha, sokat és sokan*
- **álszintagmatagok halmozása:**
 - a névszói-igei Á névszói részének halmozása: *fáradt és ideges volt*
 - a névutós szerkezet vmely tagjának halmozása: *az asztal alatt és mellett, az asztal és a szék között*
 - a névutómellékneves szerk. vmely tagjának halmozása: *a fák és bokrok melletti pázsiton*
 - **segédigenevek halmozása:**
 - **összetett alany névszói részének halmozása:** *jó lenne mindig fiatal és egészséges maradni*
 - **összetett T és H névszói/igenévi részének halmozása:** *szeretnék újra egészséges és fiatal lenni, tanár és öreg lévén*
 - **mn-i segédigeneves (levő, való) esetekbeli halmozások:** *az asztalon és a polcon levő könyvek*

A MELLÉRENDELŐ SZINTAGMÁK ÉS A MELLÉRENDELŐ ÖSSZETETT MONDATOK ELKÜLÖNÍTÉSE:

A mellérendelő összetett mondatok és mellérendelő szintagmák altípusai és kötőszavai ugyanazok. Az elkülönítést az segíti, hogy **az összetett mondatban 2 alany-állítmányi kapcsolat van, a szintagmában pedig egy:**

Könyvet és füzetet vettem. ~ Könyvet vettem, és füzetet vettem.

Nemcsak könyvet, hanem füzetet is vettem. ~ Nemcsak könyvet vettem, hanem füzetet is vettem.

A valóság azonban ennél sokkal bonyolultabb, hiszen attól még, hogy két állítmány van,

- az alanyok lehetnek különbözőek,
- közösek,
- különböző bővítményt kaphat mindegyik (az A és az Á is),
- számít az A-ok és Á-ok mondatbeli pozíciója,
- a (parallel v. nem parallel) mondatszerkesztés,
- az állítmányok szemantikai összefüggése vagy annak hiánya.

LÉNYEGES PROBLÉMA AZ, HOGY HA CSAK EGY ÁLLÍTMÁNY SZEREPEL, SZÁMOLHATUNK-E ELLIPSZISSEL VAGY SEM. HA IGEN, AKKOR ÖT. MONDATRÓL VAN SZÓ, HA NEM, SZERKEZETRŐL.

- Az Á (jellemzően elől álló, a szerkezetet megelőző) pozíciója miatt nehéz a szintagma vagy mondat kérdésben dönteni, pl.
 - *Nagy hasznot jelent ez a miniszternek, sőt egész nemzetünknek.*
 - *Nem nagyobb a tanítvány a mesterénél, sem a szolgál az uránál.*

A MGr. „Az egyszerű és az összetett mondat határsávja” c. fejezetben (Keszler 2000: 461–471) miért minősül az (1) *Állt és nézelődött és a* (2) *Sokat tanultak és kitűnően vizsgáztak a jelöltek* mondatok **egyszerűnek**, de (3) *A török állt a fánál és a fűre bámult* **összetettnek**. A (3)-as esetben külön bővítmények is vannak, de ez a (2)-es mondatra is igaz. Az egyetlen különbség, hogy **az alany a (2)-es mondat végén van, és többek szerint ez „összerántja” a két mondatot**. Nem világos azonban, hogy az elől álló alany miért ne „rántaná össze” azt.

A PARALELL SZERKESZTÉSŰ MONDATOK

Esetükben javasolt lenne, hogyha **közös az alany (és vannak vagy nincsenek további közös vagy külön bővítmények), akkor egyszerű mondatnak vesszük** azokat, ha azonban **külön alany van** (és vannak vagy nincsenek további közös vagy külön bővítmények), akkor összetett mondatnak.

- Nem mindegy, hogy a paralell mondatok **ellentétes** vagy nem ellentétes **viszonyt** fejeznek-e ki, az előbbi esetben az **összetett** mondatok mellett döntöttünk.
- Az ellipsis-gyanús mondatok esetében... **PÉLDÁK**

Ez azonban a Bánrétinél (Strukturális magyar nyelvtan 1. – Mondattan) olvasható következő sorok miatt kétséges: „egy adott mondatot nem lehet több, különböző attitűddel közölni (ugyanazon időpontban ugyanazon beszélő esetében). Viszont **az elliptikus tagmondatokat már „saját”, a bázis tagmondatától eltérő attitűdhatározóval lehet ellátni**, hiszen teljes jogú mondatok. Ebből a szempontból is egyformán viselkednek az előre utaló elliptikus tagmondatok ((60)b.) és a visszautalóak ((60)a.):

(60) a. [_TTegnap] **szerencsére** [_FPesten] volt kutyavásár, [_Tma] pedig **sajnos** [_FBudán] [] .

b. [_TTegnap] **szerencsére** [_FPesten] [], [_Tma] pedig **sajnos** [_FBudán] volt kutyavásár.
(Bánréti 1992: 748–749, kiemelés az eredetiben)

HÁZI FELADAT

Forrás: Magyar grammatikai gyakorlókönyv

165. oldal/371: Nevezze meg a következő mellérendelő szintagmák típusait (az altípusokat is kérem, pl. szembeállító ellentétes, kifejtő magyarázó mellérendelés)!

- a) **Laci és Béla is**
- b) **Nem a szemük, hanem a kezük**
- c) **Jó, sőt jobb**
- d) **Kicsi, de erős**
- e) **Szemtelen, tehát kellemetlen**
- f) **Vagy én, vagy te**
- g) **Pista, azaz a barátom**
- h) **Jó, ezért megfelelő**
- i) **Akár ő, akár én**
- j) **Megoldhatatlan, ugyanis túl nehéz**
- k) **Csúnya, de kedve**
- l) **Nemcsak drága, hanem kicsi is**
- m) **Unalmas, sőt elviselhetetlen**